

MUHAMMAD ALI SHE'RIYATIDAGI FALSAFIY VA VOQEABAND SHE'RLAR POETIKASI

Rahmonberdiyeva Nurjahon Humoyun qizi

ToshDO'TAU 2-bosqich tayanch doktoranti

rahmonberdiyevanurjahon@gmail.com

Ilmiy rahbar: (DSc), prof. Islamjon Yakubov Axmedjanovich

Annotatsiya: Maqolada zamonaviy o'zbek adabiyotining yirik vakili Muhammad Ali ijodidagi voqeaband she'rlar poetikasi tahlil qilinadi. Shoirning badiiy olamida real hayot voqealarini badiiy talqin qilish usullari, kompozitsion qurilish, obrazlar tizimi hamda til va uslub xususiyatlari o'rganiladi. Tadqiqotda Muhammad Ali she'riyatida voqeabandlikning poetik vazifasi, uning mazmun va g'oya bilan uzviy bog'liqligi, tarixiy va zamonaviy voqealarning she'riy shaklda ifodalanishidagi o'ziga xosliklar yoritilgan. Shuningdek, voqeaband she'rlarning o'zbek adabiy an'alaridagi ildizlari hamda shoirning individual ijodiy izlanishlari o'zaro qiyosiy tahlil qilinadi. Maqola Muhammad Ali ijodini o'rganishga, shoir poetikasidagi yangi qirralarni ochishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Muhammad Ali, voqeaband she'r, poetika, kompozitsiya, obraz, uslub, adabiy an'ana.

Аннотация: В статье анализируется поэтика событийных стихотворений одного из крупнейших представителей современной узбекской литературы — Мухаммада Али. Рассматриваются методы художественной интерпретации реальных жизненных событий в творческом мире поэта,

композиционное построение, система образов, а также особенности языка и стиля. В исследовании освещается поэтическая функция событийности в поэзии Мухаммада Али, её неразрывная связь с содержанием и идеей, своеобразие выражения исторических и современных событий в стихотворной форме. Кроме того, проводится сопоставительный анализ корней событийных стихотворений в узбекских литературных традициях и индивидуальных творческих поисков поэта. Статья способствует изучению творчества Мухаммада Али и раскрытию новых граней его поэтики.

Ключевые слова: Мухаммад Али, сюжетная поэзия, поэтика, композиция, образ, стиль, литературная традиция.

Abstract: This article examines the poetics of narrative poems by Muhammad Ali, a prominent representative of modern Uzbek literature. It explores the artistic methods of depicting real-life events, compositional structure, imagery system, and distinctive language and style features. The study highlights the poetic function of narrativity in Muhammad Ali's works, its close connection with content and idea, and the specific features of representing historical and contemporary events in poetic form. A comparative analysis is also conducted between narrative poems in Muhammad Ali's oeuvre and the traditions of Uzbek literature, alongside the poet's individual creative pursuits. The article contributes to a deeper understanding of Muhammad Ali's works and reveals new aspects of his poetics.

Keywords: Muhammad Ali, narrative poem, poetics, composition, imagery, style, literary tradition. new aspects of his poetics.

KIRISH

Nazariy manbalarda “voqeabandlik” tushunchasi lirika uchun emas, ko‘proq epos uchun sifat bo‘lib xizmat qiladi. Xususan, “Adabiyotshunoslik lug‘ati” da epos termini sharxi quyidagicha “Epos (yun. epos- rivoya, hikoya) 1) badiiy adabiyotning uchta asosiy turidan biri. E. ning spesifik xususiyati – voqeabandlik, epic asarda makon va zamonda kechuvchi voqea – hodisalar tasvirlanadi, so‘z vositasida o‘quvchi tasavvurida reallik kartinalariga monand jonlana oladigan to‘laqonli badiiy voqelik yaratiladi.”¹ Biroq, adabiyotshunoslikda lirik kechinmani voqea-hodisaning fonida ixcham tasvirlash voqeaband she’rlarga xosdir. Bunda, voqea tasviridagi eposga xos muallifning noplastik obrazi, ya’ni voqeaga nisbatan fikrlari, tuyg‘ulari, hayajonlari plastik jarayonga aylanadi. Voqeaband she’rda voqea emas, voqeaga nisbatan muallifning qarashlari o‘quvchini ta’sirlantiradi. Asosiy maqsad voqeani tasvirlash emas, voqea to‘laqonli tasvirlanmaydi ham. Eng asosiy joyari kiritiladi, kulminatsion nuqtaga e’tibor qaratiladi. Bu bir vosita bo‘lib, asosiy maqsad o‘sha voqea ta’sirida yuzaga kelgan his-tuyg‘uni ifodalash, o‘quvchida tasavvur hosil qilinishiga erishish, voqea ta’sirida o‘quvchini ham ta’sirlantirishga erishishdir.

O‘zbek va jahon adabiyotining eng qadimgi manbalari voqeaband asarlar bo‘lgani ma’lum. Folklorda ham asosiy manbalar ma’lum bir insonlarning shonli hayoti haqida hikoya qiladi. Ko‘plab voqeaband she’rlar yozgan shoirlarni folklordan ta’sirlanish natijasida shakllangan deya baho beradilar. Muhammad Ali she’riyatidagi epiklik, keyingi ijod yo‘liga tayorgarlik deyish mumkin. Ilk ijodiy ishlari voqeaband, izchil, tushunarli, boshqalardan farq qiladigan usulda she’rlar yozish bo‘lgan bo‘lsa, keyinchalik poemalar yozishga kirishdi. Unda so‘ng “Boqiy dunyo” she’riy romanini taqdim etdi va bu yo‘l uni yirik romanlar yozishga olib bordi. “Sarbadorlar” dilogiyasini, “Ulug‘ saltanat” tetralogiyasini

¹ Quronov D, Mamajonov Z, Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug‘ati – T.: Akademnashr, 2013. b-370

bilmaydigan o‘zbek kitobxoni yo‘q. Bu chinakam ijod yo‘lining boshida esa voqeaband she‘rlar turibdi desak, adashmagan bo‘lamiz. Muhammad Ali ijodining asosiy leytmotivi lirik qahramonning muhabbati, hijronu ayrilig‘i, sog‘inchi emas, uning kattaroq dardi bor. U faqat o‘z dardi bilan yashamaydi, yozmaydi. Uni millat dardi, millat tarixi, buguni, kelajagi qiziqtiradi, ta’sirlendiradi, yozishga undaydi. Buni uning she‘rlari mazmunidan, nomlaridan bilsa ham bo‘ladi: “Uyg‘onish”, “Berkinmachoq”, “Armon”, “Qizil gul”, “So‘roqqa aylangan odam”. Shoirning fikricha, “She‘r bu alq emas, she‘r hissiyot ham emas, she‘r – bu, alq bilan his-tuyg‘uning birlashuvidan iborat tafakkurdir”.²

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Muhammad Alining “Armon” she‘rida shoirning shaxsiy iztiroblarini emas, millat iztiroblarini “Armon” obrazi orqali ifodalanganiga guvoh bo‘lamiz. Armon – bu faqat bir insonning erisholmagan orzusi emas, balki yurtning yillar davomida yarim yo‘lda toptalgan ishonchi, adolat, ma’rifat va ma’naviyat izlagan buyuk insonlarning fojealaridir. She‘r voqeaband – unda ruhning paydo bo‘lishi, shoirning undan ta’sirlanishi, tarixiy siymolar va voqealar galma-gal tilga olinishi, zamonga qaytib, yakunda falsafiy yakun chiqarilishi bor. Oromsiz Ruh kezib yurgan kechada lirik qahramon o‘y – xayollar bilan band edi. Ruhni payqab birovning farog‘atsiz ruhi deb o‘ylaydi, ammo, ruh o‘zini tanishtiradi:

– Men Armon! – deb nogoh g‘azab qilar u. –

Men o‘lim deganga kelgan qironman!

O‘lganlar o‘ylagan go‘zal xayolu

O‘lganlar ko‘rmagan arzu armonman!...³

² Alimbekov A. Yulduzning besh qirrasi – T.: O‘qituvchi, 2020. 390-b

³ Muhammad Ali. Saylanma – T.: Sharq, 1997. b-26

Ekspozitsiya qismida “Armon” o‘zini tanishtirib, “men o‘limga qiron keltiraman” deyishi – adabiy jihatdan kuchli metafora va ramziy ifodadir. Odatda o‘lim – hayotning tabiiy yakuni sifatida tasavvur qilinadi. Ammo armon – ya’ni bajarilmagan orzu, amalga oshmagan tilak, millat yoki inson qalbidagi bitmaydigan iztirob – odamni o‘limdan ham og‘irroq iztirobga soladi. Armon shunchalik kuchli kuchki, u hatto o‘limning o‘zini ham “yengib” qo‘yadi, o‘limni ham ojiz qoldiradi. Kengroq qaraganda, armon odamni nafaqat hayotda qiynaydi, balki uning nomini, xotirasini, tarixini ham o‘chirmaydi, buyuk insonlarning buyuk armonlari o‘limdan keyin davomchilar yuragida mangu yashab qoladi. Muhammad Ali she’riyatida bu kabi tasvirlar millatning tarixiy iztiroblari, erishilmagan orzulari, mustaqillik yo‘lidagi kurashlar bilan bog‘lanadi. “Men o‘limga qiron keltiraman” deyish – bu armon millat taqdirida shunchalik chuqur ildiz otganki, hatto tarixdagi halokatlar, qirg‘inlar ham uni yo‘q qila olmagan.

She’rda voqealar ichki kechinmalar vositasida ochiladi:

Menman – Spitamen jang qilgan payti

Mijjaga ilashgan g‘aflatli uyqu!

She’rning tugun qismi millat tarixidagi muhim voqealarni tasvirlash orqali tasvirlanadi. She’rdagi hayajon ohang orqali o‘quvchiga yuqadi. Behtiyor, Spitamenning uzilgan boshi tasavvurimizda jonlanadi. Shu bilan birga satrlar orqali shoirning bu voqeaga munosabatini his etib turamiz. Keyingi satrlarda Muqannaning ozod va obod hayot uchun kurashining shirin tush kabi natija bermaganligi, Temur Malikdek sarkarda agar tirik qolganida, dushmanlari mo‘g‘ullar ustidan g‘alaba qozonganida Humo qushi, ya’ni, baxt va davlat, uning boshiga qo‘nishi, Avrangzebning suyukli, Qur’onni yetti yoshida yod olgan hofiza, olima, shoira qizi Zebunnisoning erta vafot etgan umr yo‘ldoshi visolidan benasib bo‘lishi kabi ikki satrda buyuk armonlarni qamrab olgan ma’nolarni

anglaymiz. Millatning eng buyuk olimlaridan va armonlaridan biri Mirzo Ulug‘bekdir:

Menman, Ulug‘bek deb arshni tark etgan,

Zamin puchmog‘ida toptalgan yulduz!

Mirzo Ulug‘bek osmonni tark etgan va vatan tuprog‘iga qo‘ngan yulduz misoli edi. Ammo, o‘z farzandi tomonidan umri hazon qilindi. Bu millatning eng buyuk fojealaridan biridir.

Mashrabning aytmagan vasiyatiman,

Sirtmoqda bo‘g‘ilgan olov she‘riyat.

Mashrab she‘riyatining kuchini butun olam his etadi. Uning she‘rlari ohanggiga sarmasht bo‘lmagan, uning shaxsiyati, hayotiga qiziqmagan o‘quvchi bo‘lmasa kerak. Mashrab millatning o‘zi dorga osgan va yana o‘zi dodlab yig‘lagan buyuk armonidir.

Hamzaning mingdan bir aziyatiman,

Toshlarda chilparchin billurday niyat!

Hamza Hakimzoda Niyoziyning millat ma‘rifati uchun, ayollar va qizlarning erkin bilim olishi uchun maktablar ochgani, millat uyg‘onishi uchun teatrlar tashkil qilgani ko‘p tilga olinadi. Hukmron siyosatning hiylalari bilan o‘z xalqiga yomon ko‘rinib qolgan Hamzani bugun oqlovchilar ko‘pchilikni tashkil qiladi. Ammo, uning ham xalq tomonidan toshbo‘ron qilib, aziyat bilan o‘ldirilishi millatning yana bir afsus-nadomatidir.

Mirzacho‘lda bog‘lar bunyod etishga chog‘langan insonlarning orzulari ham sarob bo‘lgani, G‘afur G‘ulomning eng so‘nggi asarini tugallay olmay vafot etgani, Mulla To‘ychining armoni, ikkinchi jahon urushi qahramoni Sobir

Rahimovning Polshada qolib ketgan jasi ham millatning eng buyuk armonlari ekanligi she'rda hayajon bilan tasvirlanadi.

Yurt uchun fido bo'lgan alp yigitlarning soni minglarcha. Ular, hatto, nomma-nom eslanmaydilar ham. Birov ularni biladi, birov umuman bexabar. Ammo, "taqdir siylagan" yigirmata yigit bor:

...Qishloq uyqudadir. Kichik maydonda

Marmar yodgorlik bor – yurt ehtiromi.

Faqat shu yodgorlik uyg'oqdir, unda

Yigirma o'g'lonning yozilgan nomi.

Bular ham qaytmagan Rahimov misol,

Bular ham ko'rgandir dushmanning jabrin.

O, bularni behad siyladi iqbol:

Ko'ringiz, bitta tosh – ba'rining qabri!

She'rning kulminatsiyasi shu. She'rning shu satrlariga kelguncha voqealar rivoji, tasvirlar orqali asta-sekin hissiy zo'riqishni oshiradi. Qorong'u tun manzaralari – peyzaj orqali o'quvchiga bir dam dam beradi. Keyin esa ushbu satrlar orqali xalqning, oddiy insonlarning barcha iztirob, fojea va achchiq haqiqatni bitta zarb bilan ochib tashlaydi. O'quvchi shu joyda eng katta hissiy silkinishni his qiladi. Navqiron yoshida dushman changalida yurt himoyasida vafot etgan yigirmata yoshning "omadi bor": Ular uchun yodgorlik tosh o'rnatilgan. Hammasi uchun bitta tosh. Ularning haqiqiy qabri qayerda?! Ularning umrining zavoliga kim javob beradi? Nega Rahimov kabi fido bo'ladilaru, Rahimov kabi nomma-nom eslanmaydilar?! "Bitta tosh" – yakkalik, umumiylik, nom-nishonsiz ketganlik ramzi. Har birining alohida hikoyasi, taqdiri, orzu- armonlari bo'lgan odamlar

endi birgina belgida jam bo‘lib qolgan. Har tun ushbu marmar yodgorlikni faqat Armongina ko‘rib ketadi!

Keyingi satrlar she‘rning maqsadini yanada aniqlashtiradi. Armon lirik qahramonga murojaat qilib, bugungi nurafshon umringga boq, qancha-qancha insonlar bugungi kun uchun yo‘q bo‘lib ketdilar, ammo, kelajak zulmatli yo‘llarni o‘sha armonlar yoritib turibdi, deydi. Armon kelajakda yana “Sovuq marmartoshni siypalab, silab, Kezib yuramanmi yana sarsari?” deb qo‘rqadi. Insonlar yakdil bo‘lsa, olamda Armon bo‘lmasligini ta’kidlab, yuqoridagi tugunga shartli yechim beradi. Shoir hissiy tasvir bilan publitsistik chaqiriqni, ya’ni urush xavfini to‘xtatishni, birlashtiradi.

She‘r yakunida oromsiz Ruhning lirik qahramondan uzoqlashishi tasvirlanadi. Lirik qahramon – muallifning o‘zi:

Jinday qo‘rquv boru, unga negadir

Boqaman, ko‘zimni olmasam deyman.

Qo‘rqaman, oxiri borib kimgadir

Men ham armon bo‘lib qolmasam deyman.!

Misralardan anglashiladiki, shoir bu tarixdan, millatning Armonidan qo‘rqadi, ammo unga tik qaray oladi. She‘rning 1970-yilda yozilganligini hisobga olsak, mustaqillikkacha hali ancha bor. Millatning tarixi, uning orzu-armonlari haqida baralla kuylash tahlikali. Fikrimcha, shoir shuning uchun ham o‘zining ham Armonlardan biriga aylanishidan qo‘rqqan.

She‘r so‘ngida tong yorishayotgani, quyosh ko‘tarilayotgani peyzaji beriladi. Dashtda esa bir soya ketmoqda: U mangulik Armon!

Muhammad Alining “So‘roqqa aylangan odam” nomli falsafiy ruhda yozilgan she‘ri insonning yaralishi, borliq va mavjudlik mohiyati haqida fikr yuritishga chorlaydi. She‘r ixcham, sodda, ammo chuqur falsafiy. U ko‘p so‘z ishlatmaydi, ammo bir timsol yoki ramz orqali katta falsafiy mazmunni beradi. She‘r Muhammad Alining falsafiy lirikasining yorqin namunalaridan biridir.

Dastavval yo‘q, mutloq yo‘q edi...

So‘ng ro‘yo ichida ro‘yo bo‘ldi u.⁴

Shoir ontologik darajadagi “yo‘qlikdan borlik” jarayonini tasvirlaydi. Avval hech narsa yo‘q edi, keyin ro‘yo - orzu va tasavvur sifatida insonning ilk mohiyati yuzaga chiqdi.

Jahon ayvonida, hayot ufqida

Bir kun nuqta yanglig‘ paydo bo‘ldi u.

Nuqta - borliqning boshlanish belgisi. Inson ham hayot yo‘lida dastlab kichik zarracha, oddiy mavjudot bo‘lib ko‘rinadi.

Endi men “undov”man! - dedi muqarrar,

Bosh qo‘ydi osmonni tutmoq qasdida!

Bu bosqichda nuqta- ya‘ni odam ulg‘ayib, hayotda o‘z o‘rnini topishga, kuchini ko‘rsatishga intiladi. “Undov” belgisi ramz sifatida insonning jo‘shqinligi, iddaosi, irodasi va hayotiy da‘vosini ifodalaydi. Bu yoshlik davri, orzular va intilishlar manzarasidir. She‘rda “bosh qo‘ydi” iborasining ustalik bilan ishlatilishi ham she‘rning umumiy mazmunini ochishga yordam bergan. So‘zma so‘z tushunilganda osmonga yetish uchun “bosh qo‘yish” paradoks holat, biroq,

⁴ Muhammad Ali. Saylanma – T.: Sharq, 1997. b-160

o‘zbek tilida “bosh qo‘yish” iborasi borki, bu “biron ishga kirishish” mazmuni beradi.

Ko‘p nuqtalar yanglig‘ oqdi samarsiz,

Ammo bari bilan dil dashti obod,

Ma’nosiz sezadi o‘zni alarsiz...

Uzoq umr kechirgan inson bir paytlar qilgan ishlari, qo‘ygan qadamlarini “ko‘p nuqtalar” ga o‘xshatadi. Ular ko‘p, ammo baribir samarasizdek tuyuladi. Bu - hayot ma’nosini izlash, lekin to‘liq topolmaslik iztirobi.

Endi so‘roq misol qoldi munkayib,

Yeldirim zamonga qarab turar lol:

Nega shundoq? Nechun? Nega? Kimda ayb?...

Inson umrining oxirida undov emas, savolga aylanadi. Endi unda shijoat emas, balki iztirob va mulohaza bor.

U - dunyo yuziga otilgan savol!

She’rning kulminatsiyasi - insonning buyun hayoti aslida savol ekanligi. Bu savollar esa hayotning eng katta siridir. She’r 1982- yilda yozilgan. Bu vaqtda shoir umrining “undov” qismida esa-da, donishmandlardek “so‘roq” haqida mushohada yuritadi. Balki, yurtning ahvoli, 1980-yilda qayta boshlangan paxta bahonasidagi Qatag‘on siyosati, ishonilgan g‘oyalarning puch ekanligini anglash uni ushbu she’rni yozishga undagandir.

XULOSA

Voqeaband she’rlar poetik tafakkurda real voqealarni badiiy qayta ishlash orqali mazmuniy butunlik va hissiy ta’sir kuchini oshiruvchi muhim janrlardan biridir.

Ular zamon ruhi, tarixiy xotira va shaxsiy kechinmalarni uyg'un holda yoritish imkonini beradi. Nazariy tahlillar shuni ko'rsatadiki, voqeaband she'rlarning dramatik rivoj chizig'i – ekspozitsiya, tugun, kulminatsiya va yechim bosqichlari – o'quvchini badiiy matnga chuqur jalb etishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Muhammad Alining "Armon" she'ri bu janrning yuksak namunalaridan biri sifatida insoniyat boshidan kechirgan urush fojealari, yo'qotish va armon tuyg'usini ta'sirchan ifodalagan. Shoir voqeyi manzaralarni ramziy obrazlar bilan uyg'unlashtirib, lirik qahramonning ichki iztirobini umumxalq dardiga aylantira olgan. Asarda "Bitta tosh – ba'rining qabri!" kabi satrlar kulminatsion zarba berib, o'quvchida chuqur hissiy silkinish uyg'otadi. Yechim esa an'anaviy ijobiy yakun emas, balki insoniyat birdam bo'lsa armonlar tugashi mumkinligi haqidagi shartli xulosa bilan ochiq qoladi. Shunday qilib, "Armon" she'ri nafaqat voqeaband she'rlarning badiiy imkoniyatlarini yorqin ko'rsatadi, balki tarixiy xotira va tinchlik g'oyasini ham o'zida mujassam etib, o'quvchini mushohada va xulosaga chorlaydi.

Muhammad Alining "So'roqqa aylangan odam" she'ri shoirning falsafiy lirikasida markaziy o'rinni egallaydi. She'rda inson hayoti ramziy belgilar orqali ta'sirli tasvirlanadi. Shoir "nuqta", "undov", "ko'p nuqtalar", "so'roq" kabi oddiy tinish belgilaridan butun inson hayotining falsafiy metaforasini yaratgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Alimbekov A. Yulduzning besh qirrasi – T.: O'qituvchi, 2020. 390-b
2. Muhammad Ali. Saylanma – T.: Sharq, 1997. b-26, 160
3. Quronov D., Mamajonov Z., Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug'ati – T.: Akademnashr, 2013. b-370

Ishtirokchi anketasi

1. Rahmonberdiyeva Nurjahon Humoyun qizi
2. Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti
3. Jahon adabiyoti va qiyosiy adabiyotshunoslik kafedrası 2-kurs tayanch doktoranti
4. Muhammad Ali she'riyatidagi voqeaband she'rlar poetikasi
5. 5-sho'ba. Filologiyaning zamonaviy muammolari, gumanitar va ijtimoiy-siyosiy fanlarni o'qitishda yangi pedagogik texnologiyalar
6. rahmonberdiyevanurjahon@gmail.com
7. (88)4989298